

'הצנע לכת' ו'פרסומי ניסא'

- א. 'הצנע לכת'
- ב. הפרסום בחנוכה
- ג. גזירות יוניים
- ד. על הפתח
- ה. 'בכור שורו הדר לו'

א. 'הצנע לכת'

מדרכי עבודת ה' - צינעה. כך מדריך ה' בפי נביאו: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך, כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוקיך" (מיכה ו, ח). פירושו של זה הביטוי 'הצנע לכת' הוא: 'ללכת עם אלוקיך בדרכי מצוותיו בצינעה, לא בפרסום רב ולהתייחר' (מצודת דוד שם)¹.

דברי הכתוב במיכה משמשים לרבי שמלאי בדרשתו המפורסמת, על ריכוזם של תרי"ג מצוות בחיובים אחדים ממצים, צמצום הנובע מהתמעטות הדורות:

דרש רבי שמלאי: שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה... בא דוד והעמידן על אחת עשרה... בא ישעיהו והעמידן על שש... בא מיכה והעמידן על שלוש, דכתיב: "הגיד לך אדם מה טוב... והצנע לכך עם אלוקיך" (מכות כג, ב - כד, א).

נקודת מבט זאת, הרואה בדברי מיכה תמצית הכוללת כמה וכמה מצוות, מבקשת גם ב'הצנע לכת' דוגמאות מעשיות, והן מפורטות בהמשך: "הצנע לכת - זה הוצאת המת והכנסת כלה". ומכאן לימוד גדול: "והלא דברים קל וחומר, ומה דברים שאין דרכן לעשותן בצינעא אמרה תורה והצנע לכת, דברים שדרכן לעשותן בצינעא - על אחת כמה וכמה". נמצא, עיקר ההוראה ש'בהצנע לכת' מתייחס לדברים שמטבעם מחייבים פומביות; אף בהם נדרש האדם מישראל להיות מצניע הליכותיו ודרכו בקודש.

זה הלקח עולה גם מן המסופר על רבי עקיבא:

...כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הציבור היה מקצר ועולה

1 מובן שאין הסתר כרוך בבושה. הן לכך כבר באה ההוראה: "ולא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת השי"ת" - רמ"א בסעיף הראשון בשו"ע.

מפני טורח הציבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזווית זאת ומוצאו בזווית אחרת, וכל כך למה - מפני כריעות והשתחויות (ברכות לא, א).

לא רק במשך התפילה התבטא ההבדל, אלא גם בצורתה ובאופייה. עבודת ה' של האדם, היא ביטוי לקשר האינטימי בינו לבין קונו. הנה פסגתה של עבודת ה' היא כניסתו של הכהן הגדול ביום הכיפורים לקודש הקדשים, והתורה מזהירה ומדריכה בזאת: "וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבאו לכפר בקדש עד צאתו" (ויקרא טז, יז). צניעות ואינטימיות. חשיפה לעין אחרת (אפילו כהנים אסורים באותה שעה בשהייה באהל מועד) כמו פוגמת באינטימיות זאת. המשתדל להראות עבודתו ולעשות לה פומבי, מוכיח כי אין עבודתו אלא מכשיר להתהדרות². הרי זו עבודה ללא כוונת אמת, עבודה שלא לשמה. חמור מזאת, הרי זה ביזוי עבודתו של מקום ומצוותיו; לא עוד מצוות עליונות שמימיות, אלא אמצעי פרסום. כתר עליון הופך קרדום לחפור בו.

ג. הפרסום בחנוכה

אחר כל האמת והדברים הללו, עולה תמיהה גדולה על הכיוון שנתנה ההלכה למצות החנוכה - מצות הדלקת הנר. מצוה זו עומדת כל כולה בסימן הפומבי והפרסום! הדרישה לפרסום היא המכתיבה למצוה את מקומה: "נר חנוכה מצווה להניחה על פתח ביתו מבחוץ" (שבת כא, ב). וברש"י שם: "מבחוץ משום פרסומי ניסא". ומכאן ההלכה: "נר של חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה פסולה" (שם כב, א), זאת משום "דלא שלטא בה עינא למעלה מעשרים אמה וליכא פרסומי ניסא" (רש"י שם). ולא רק את מיקומה של המצווה אלא גם את זמנה: "מצוותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק" (שם כא, ב). עם חשכה דווקא, שאז אור הנר ניכר, ורק כל עוד מצויים עוברים ושבים בפניהם יתפרסם (ראה שו"ע סי' תרעב סע' ב).

יתירה מזו, המגן אברהם (סוף סי' תרעב) קבע להלכה שאם הדליק נר בביתו שעה שבני אדם ישנים ואין מי מלבדו הרואה הנרות דלוקים ידליק בלא ברכה, והסכימו עמו האחרונים, זאת למרות שבזמנינו, שמדליקים בפנים, כל הלילה זמן הדלקה הוא. הלכה זאת לא פגשנוה בשום תחום אחר, וכי הקורא מגילה לעצמו - שאף מצוה זו משום פרסומי ניסא - או התוקע בשופר לעצמו לא יברכו? אין זאת אלא שעיקר מצות ההדלקה היא שיהיו הנרות דלוקים בפני ולעיני אחרים, לפרסם הנס בפניהם; צד הפרהסיה והפומביות הוא עיקר המצוה. ואיה הצנעת הלכת?

2 נלעג הוא לדעתי הסטיקר הנתלה בראש חוצות 'הקב"ה אנחנו אוהבים אותך'; הצהרת אהבה ראויה לה אינטימיות ולא הפגנת חוצות.

במדרש לחנוכה קוראים אנו:

תנו רבנן: בימי מלכות יוון הרשעה, גזרו על ישראל שכל מי שיש לו בריח בתוך ביתו יחוקק עליו שאין לשונאי ישראל³ חלק ונחלה באלוקי ישראל. מיד הלכו ישראל ועקרו בריחים שבבתיהם. ועוד גזרו, שכל מי שיש לו שור יכתוב על קרנו שאין לשונאי ישראל חלק באלוקי ישראל. הלכו ישראל ומכרו שווריהם (על פי אוצר מדרשים עמ' 192).

מה תועלת להם ליוונים בחקיקה זאת על בריחים וקרני שוורים? והרי בעיקרו של דבר המעשים הקובעים הם - ישתחו ישראל לצלם או לא, יאכלו חזיר או לא (כיוצא בהם מהגזירות המוזכרות שם ובמדרשי חנוכה אחרים). נראה שכונה עמוקה לחכמים בספרם על שור ועל בריח, ואין כאן אלא ביטוי ציורי למגמותיהם של היוונים בגזירותיהם.

ד. על הפתח

יוונים מבני יפת בן נח הם. בהם ביותר מתקיימת ברכתו של נח אביהם זקנם "יפת אלוקים ליפת" (בראשית ט, כז). ברכתו של יפת היא ברכת יופי ונוי, ואף בשמו אצורה-רמוזה ברכה זאת. יופי עיקרו טיפוח אותו צד המתגלה כלפי חוץ, אותו צד שערכו נקבע על פי הערכה זרה חיצונית. אכן, בחכמה יוונית מודגש ביותר הצד האסטטי, הצורה, התבנית. כבר העיד על זאת החכמה ר"י הלוי בשירו ('דבריך במור עובר'): 'ואל תשיאך חכמת יוונית, אשר אין לה פרי כי אם פרחים'. עיקר מגמתם של היוונים: עיצוב הפרהסיה, החלק הנראה והגלוי. אשר על כן חשובה מאוד בעיניהם הכרזה שיכריזו היהודים קבל רשות הרבים דווקא כי אין להם חלק באלוקי ישראל. בריח הוא סגר הבית, השולט על המעבר מן הפנים החוצה. על זה המעבר ביקשו היוונים שיחוקק משפט הכפירה, ההתנערות מאמונת ישראל. ללמד, שיותר חשוב לידם הנראה מן הבית חוצה מאשר תוכנו של הבית. משרב ה' את ריב החשמונאים והעניק להם ניצחון, נקבעה מצוה לדורות להודיה על הניסים והתשועות, וההודיה מעין הגזירה: מה זו עיקרה הפגנה - אף זו הפגנה; הפגנת נאמנות לאלוקי ישראל. מכאן מקום ההדלקה, ומכאן זמנה.

ה. 'בכור שורו הדר'

שבטי ישראל נמשלו לבעלי חיים, כך: "גור אריה יהודה"; "נפתלי אילה שלוחה"; "בנימין זאב יטרף" וכיו"ב. יוסף לשור נמשל. רמז לכך יעקב אבינו בדבריו לשמעון

3 הרי זה לשון של חיפוי, והכוונה שאין לישראל.

ולוי: "ברצונם עקרו שור" (בראשית מט, ו), ושם ברש"י: "שור - זה יוסף". ופירש משה בברכתו: "וליוסף אמר... בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו" (דברים לג, יג-יז). יופיו של יוסף מן המפורסמות הוא. "בן פורת יוסף בן פורת עלי עין" (בראשית מט, כב); "יפה תאר ויפה מראה" (שם לט, ו). והוא יוסף מטפח יופי זה הטבעי בכך שהיה "ממשמש בעיניו מתלה בעקבו מתקן בשעריו" (ב"ר פד, ז). כל כולו דמות ייצוגית מרהיבה. לו הדר מלכות, אף בבית הסוהר כולו תואר והדר, שהרי רק אדם אשר כזה יכול לצאת מן הבור ולשבת מיד על כס מלכות. הוא הקושר קשרים עם זרים ורחוקים, הוא הנושא חן בעיני כל רואיו.⁴

יוסף והשור לו נמשל הרי הם בחינה בקרב עם ישראל - בחינת ההדר, בחינת הפאר. משמעות ההוראה 'כתבו לכם על קרן השור' היא: כתבו על בחינת יוסף שבכם, בחינת ההדר הפונה החוצה, כי אין לה חלק ונחלה באלוקי ישראל. שני משיחים הם. שתי בחינות בתקופת המשיח בישראל - משיח בן יוסף ומשיח בן דוד. הראשון הוא העורך מלחמות, הוא המכשיר את הדרך, כי כן יוסף מאפיין את הקשרים של בית יעקב עם העולם הנכרי. הן מאז נולד יוסף ידע יעקב כי יש מי שמנהל מלחמותיו עם עשיו ונוצח.⁵

נרות שמדליקים בחנוכה על פתח הבית מבחוץ בפרסומי ניסא, יש בהם ניצוצות מן הלהבה של בית יוסף האוכלת בקשו של עשו, וסוללת את הדרך למלכות בית דוד.

4 אפשר שמכאן שורש העוינות שמגלה כלפיו לוי, שהוא 'איש חסידד', שכל כולו קדושת פנים ואינו יכול לשאת התהדרות חיצונית, ועל כן רוצה הוא שיעקר זה השור. רצון זה נתקלל ע"י יעקב אביו. אך כעבור מאות שנים שוב מתעוררת קנאת בני לוי, והפעם הקנאה חיובית, קנאה כנגד תרבות של הדר יווני, חיצוני, התובע מעם ישראל לקבוע בקרני הדר שלו שחלק אין לו עם אלוקי ישראל.

5 ראה רש"י ומדרשים על הכתוב "ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף, ויאמר יעקב ללבן שלחני..." בראשית ל, כה.

...היוונים בימי החשמונאים הבינו כי הצביון המשפחתי המיוחד של עם ישראל הוא סוד קיומו, ולכן הטילו את כובד משקלם לבטלו, וכפי שמסופר במדרש חנוכה שבין הגזירות החמורות שגזרו עלינו גזרו גם על ביטול הייחוד המשפחתי, וכלשון המדרש 'עמדו וגזרו שכל בן ישראל שעושה לו בריח או מסגר לפתחו ידקך בחרב'. אבל עמנו הבין גם הוא שגזירה זאת כמוה כהמתת נשמת האומה, ועמדו ולחמו נגד גזירה זאת, יחד עם יתר הגזירות החמורות להשכחת התורה, במסירות נפש יוצאת מן הכלל, כשבראשם החסידים החשמונאים מתתיהו ובניו. וכשגברו עליהם ונצחום קבעו לזכר זה שבכל בית יהודי ידליקו נר חנוכה איש וביתו, לסמל בזה החזרת העטרה של האיחוי והאיחוד של התא המשפחתי הישראלי ליושנה...

(שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן לג)